

Prof. Hörcsik Richárd:

100 éve született Koncz Sándor levéltár igazgató (1913-1983)

-A Tiszáninneri Református Egyházkerület Tudományos Gyűjteményei levéltár igazgatója (1966-1983) munkásságának áttekintése.¹-

1. Bevezetés

Koncz Sándor 1913. június 25-én született Diósgyőrben.² Édesapja a vasgár esztergályosa, édesanyja pedig papírgyári munkásnő volt. Elemi iskoláit a Gömör megyei Özörényben kezdte el, majd Diósgyőrben folytatta. Ezután a miskolci Református Gimnáziumban jelesen leérettségizett. 1931-től a Sárospataki Református Teológiai Akadémián tanult, ahol a seniori éveivel együtt öt évet töltött. Közben a bázeli egyetemen ösztöndíjasként két szemesztert hallgatott. A seniori esztendő után további két-két szemeszterre még Glasgowba (1936-37), illetve Berlinbe (1937-38) ment az ottani egyetemek teológiai fakultására. Glasgow és Berlin között Sárospatakon lelkészi oklevelet szerzett. 1939-ben a debreceni egyetemen doktori, 1943-ban magántanári fokozatot nyert. Az 1942-43. tanévben Marosvásárhelyen a katonai középiskola református intézeti lelkészeként szolgált. 1943-1945 között táborigazgatói lelkészi szolgálatot végzett a fronton. A háború végén a magyar hadifoglyok között folytatta lelkészi szolgálatát. Hazatérve egy éven át konventi lelkészként a református egyház külügyi munkájának szervezésében tevékenykedett.

1947-ben megválasztották a Sárospataki Református Teológiai Akadémia tanárának. Tanári munkája mellett 1948-tól vállalta a Kollégium Gazdasági Választmányának elnöki tisztségét. A Kollégium államosítása után 1952 és 1965 között az Alsóvadászi Református Egyházközségben végzett lelkészi szolgálatot. 1966. január 1-től haláláig (1983) a Tiszáninneri Református Egyházkerület tudományos Gyűjteményei Levéltárának igazgatója volt.

Koncz Sándor életének utolsó 17 esztendejét, mint „*késői-levéltáros*”³ Sárospatakon töltötte, az általa hön szeretett és egész életét meghatározó „alma mater” Református Kollégiumnak jogutód intézményében, a Tiszáninneri Református Egyházkerület Tudományos Gyűjteményei Levéltárában. Némi humorral fűszerezve, *késői hivatású levéltárosnak*⁴ nevezte magát. Ezzel is jelezve, hogy életének erre a szakaszára nem igazán készült. Hiszen tudományos pályája töretlenül emelkedett, amit még a háború alatti katonai lelkészi szolgálata sem tudott megtörni. Hazatérése után a nagy hírű Református Kollégiumban 1947-től teológiai

¹ A Sárospataki Református Kollégiumban, 2013. November 21-22-én, a „*A válság és váltság, 100 éve született Dr. Koncz Sándor (1913-1983): konferencia az életút üzeneteiről*” elhangzott előadás bővített változata.

² Életrajzi adatait lásd Szentimrei Mihály: Dr. Koncz Sándorra emlékezünk születésének 80., halálának 10. évfordulóján. Theologiai Szemle, Új folyam XXXVI, 1993. 5. szám, 292-295. o..

³ Hörcsik Richárd: A Tiszáninneri Református Egyházkerület Tudományos Gyűjteményei Levéltárának története (1531-1966), Különlényomat a Borsodi Levéltári Évkönyv V. számából, 463. o.

⁴ Benke György: Dr. Koncz Sándor emlékezete. Református Egyház, XXXV. évf. 6. sz., 1983. június, 144. o.

professzori rangot szerzett.⁵ Mi több alig négy év alatt „kulcsfigurájává” lett a háború utáni Kollégium megújításában, mint a Gazdasági Választmány nagytekintélyű elnöke és irányítója.

Tudományos karrierjét azonban a teológia és a Református Kollégium bezárása kettétörte. A megszűnt teológiai kar professzorai közül csak Újszászy Kálmán maradhatott a régi falak között, mint az egyházi kezelésben maradt Gyűjtemények őre. Neki is, mint Szabó Zoltán kollégájának gyülekezeti szolgálatra kellett mennie, amolyan „egyházi deportálás” gyanánt, belső emigrációként. Ez a kommunista hatalom részéről egyet jelentett Koncz Sándor „elhallgattatásának” burkolt szándékával. Hiszen azt sem engedték meg, hogy a szülőföldje gyülekezetének meghívására a szocialista fellegvárba, Diósgyőrbe végezzen lelkészi szolgálatot.⁶ Nem, helyette Alsóvadászt jelölték ki számára, amivel olyan kihívás elé állították a gerinces ifjú teológiai professzort, amit a pártállam és annak behódoló egyházkerület vezetői „temetőként” szántak neki. Jól jellemzi ezt az alsóvadászi beiktatására érkezett nagyszámú lelképásztor, ahogyan a pusztuló paróchia és az udvar közepén büzlő óriási trágyadomb láttán kifakadt: *”Téged megdögleni küldtek ide!”*⁷

Koncz Sándoron ezúttal sem tudott kifogni a kommunista hatalom. Amellett, hogy „gatyába rázta” a gyülekezetet, az Isten háta mögött lévő abaúji faluból még arra is futotta tehetségéből, hogy eljárjon a lelkészi és egyéb Hazafias Népfrent által szervezett gyűlésekre, ahol felszólalásai egyre kellemetlenebbé váltak a kommunista és az egyházi hatalom számára.⁸

Fegyelmi eljárás indult ellene.⁹ „Teológiai protestációja” miatt Benkő György abaúji esperes fegyelmi eljárást indít ellene (1963-64), ez amolyan tipikus 50-es évekbeli kommunista koncepciók per volt egyházi kiadásban. De ezzel sem sikerült megtörni Koncz Sándor erejét és hitét.

E megpróbáltatások után 1966-ban azonban megnyílt a lehetőség, hogy visszatérjen a régi falak közé. Igaz már nem aktív professzorként és nem is a Gazdasági Választmány elnökeként –amit 1951-ben otthagytott-, hiszen már közel másfél évtizede nem volt Kollégium és nem létezett teológia. De a régi falak meg voltak, és mint a Kollégium egyik jogutódja, a Tudományos Gyűjtemények tovább működött. A hívó szó megtalálta Koncz Sándort és 1966. január 1-től, mint az egyházkerület levéltárosa később, mint a Tudományos Gyűjtemények Levéltárának igazgatója vissza térhetett az imádott ősi fészekbe.

Az olvasóban felvetődik a kérdés: Vajon Koncz Sándor levéltárosi megbízatása nem egy újabb „parkoló pályát” hozott életében? A korábban „leírt” professzornak nem egy újabb szilenciumra ítélt korszaka következett? Nos, a szándék ez volt, de ismét nem ez lett belőle. Koncz Sándornak egy új, eddig ismeretlen arca mutatkozott meg: *a tudományszervező levéltárosé!*

⁵ Szentimrei Mihály: Im.293. o..

⁶ Bojtor István: Misszió a Tiszán innen. A Tiszáninnen Református Egyházkerület missziótörténete 1950 és 1956 között. Miskolc, 1996. 107. o.

⁷ Egyházközségi Irattár, Alsóvadász. 212/1957. Idézi Bojtor István, 108. o.

⁸ Bojtor István: Im, 108. o.

⁹ Lásd erre vonatkozóan: Horváth Krisztina: Koncz Sándor egyházi pere. Bevezető tanulmány és dokumentumok. Zempléni Múza, VI. évf., 2. (22) szám. 2006. nyár

2. A Patakra visszatérés közvetlen előzményei

1965 fordulópontot hozott Koncz Sándor életében: a hosszú alsóvadászi szolgálat – jóllehet azt sohasem említette teherként – mégis megviselte egészségét. Különösen az ellene indított koncepciók per „... sok jobb sorsot érdemlő energiáját emésztette fel.”¹⁰ Mintegy új lehetőséget teremtett számára a pataki Kollégium régi épületében működő egyházkerületi levéltárosi tiszttel megüresedése. Román János levéltáros 1965. április 1-ével lemondott levéltárosi tisztségéről.¹¹ Ez felvillantotta a visszatérés lehetőségét. Annál is inkább, mivel ekkora rendeződött a pataki Kossuth utcai családi házban, az 50-es években önkényesen betelepített lakó kiköltöztetése.

De az egyházkerület és a pártállam számára is ez jó aduként merült fel arra, hogy Koncz Sándor püspöki ambícióit háttérbe szorítsák. Tudniillik Darányi Lajos püspök egészségének megromlása miatt a kerület püspökválasztásra készült. Ekkor ismét komolyan felvetődött Koncz Sándor neve. A hatalom tisztában volt népszerűségével. Ráadásul a kerület ekkora volt kénytelen megszüntetni az ellene indított koncepciók pert is. Kapóra jött a megüresedett levéltárosi állás, hogy Koncz Sándor személyét semlegesítsék. Ezért ajánlották fel számára ezt a tisztséget. Az persze további kutatást igényel, hogy vajon ennek az alknak eredményeként nyílt-e meg előtte a publikálás lehetősége. Hiszen bibliográfiája is azt mutatja, hogy 1966-ig egyetlen tanulmánya vagy cikke sem jelenhetett meg.¹² Ha volt is ilyen alku, abban nyilván a reálsan gondolkodó Koncz Sándor felmérte a lehetőségeit. Jól tudta azt, hogy a hatalom továbbra sem fog hozzájárulni püspöki ambícióinak megvalósításához. Valószínűleg ezért is fogadta el ezt a kompromisszumos megoldást! Így 1965. július 28-án az egyházkerületi közgyűlés megválasztotta a megüresedett egyházkerületi levéltárosi állásra.¹³ Ezzel megnyílt az út számára, hogy visszatérjen „lelkes, lendületes és eredményes életszakasza színhelyére, Sárospatakra.”¹⁴

3. Koncz Sándor levéltáros első pataki évei

Koncz Sándor a 14 évnyi alsóvadászi „távollét” után 1966. január 1-vel kezdte meg újabb pataki szolgálatát, mint egyházkerületi levéltáros. Nem készült erre a pályára, de mégis elvállalta. Nemcsak a külső körülmények diktálták ezt, hanem belső meggyőződésből is fakadt. Ugyanis korábban megszerzett tudományos fokozatai, kutatói módszerei, egyszóval „tudományos előképzettsége” a rendszeres teológia tárgykörében, arra predesztinálták, hogy sikeresen teljesíti majd ezt a feladatot is, mint korábban már jó néhányszor megtette ezt. Koncz Sándor, mint minden más korábbi megbízatását, úgy ezt is halálosan komolyan vette. A tőle megszokott, un.” *konczsándori*” alaposággal kezdett ehhez a munkához is!

¹⁰ Szentimrei Mihály: Koncz Sándor /1913. június 25 – 1983. március 29/. SRKNt. An. 8534. 9. o.

¹¹ SRKLt. R. C.IX.4/4. Egyházkerületi közgyűlési jegyzőkönyvek, 1957-1977. 1965. július 28. 31. pont.

¹² Koncz Gábor: Dr. Koncz Sándor 1913-1983. Életrajzi vázlat és bibliográfia. Kézirat gyanánt. Bp., 2000. SRKNkt. Kézirattára, Kt.d.41.896.

¹³ Uo. 32. pont..

¹⁴ Szentimrei Mihály: Im, 9. o.

Ennek első jele volt: a pataki levéltár alapos feltérképezése, majd pedig általában a levéltári szakma alapjainak az elsajátítása 53 éves fejjel. Ez az éves jelentésekben pontosan nyomon követhető: hogyan nézte át a levéltár három raktárában az ott felhalmozott 400 folyóméternyi levéltári anyagot. Számára ez a „tájékozódás” egyfajta szakmai önbecsülést is adott, másrészt az ide jövő kutatók jobb és pontosabb kiszolgálása végett.

Az első jelentését az 1966-os esztendőről többek között így összegzi: „... Koncz Sándor levéltáros átnézte a levéltár irattárát... Megkezdte a levéltár raktáraiban elhelyezett iratanyag hosszabb időt igénybe vevő átnézését a közvetlenebb tájékozódás céljából. Eddig nagyjából az első számú raktárt sikerült átnéznie és a második számú raktár 1/5-öd részét”- tehát mindezt egy év alatt végezte el, ami bizony szép teljesítménynek számít! Természetesen az így szerzett ismeretekről feljegyzéseket is készített. Mi több, ahogy fogalmaz: „... közben némi rendezést is folytatott, főleg a levéltári segédanyagok lehetőleg egy helyen való tárolása végett.”¹⁵

De a helyi tájékozódáson túl szintén fontosnak tartotta a rendelkezésére álló szakirodalmat is alaposan kiismerni. Nyilván ezek után jutott arra a felismerésre, hogy szüksége van a komolyabb ismeretek megszerzésére. Az 1966-os évre szóló munkatervében első helyen említi a továbbképzésének a fontosságát: „... egy hónapot szeretne gyakorolni a budapesti áll. Országos Levéltárban...”¹⁶ A következő évi jelentésében is lényegesnek tartja hangsúlyozni: „... szükséges lenne, hogy a levéltáros országos és egyházi levéltárakban, esetleg külföldiekben is, országos akció keretében, vagy egyénileg tapasztalatcserén, tanulmányúton vegyen részt.”¹⁷ Ehhez elődje, Román János levéltáros 1953-ban, munkába állásának második esztendejében alkalmazott szakmai továbbképzése adhatta az ötletet. Amikor is a konventi előadó közbenjárásával egy hónapos gyakorlatot tölthetett az Országos levéltárban.¹⁸

A háború előtti külföldi ösztöndíjas évek megfelelő alapot jelentettek ahhoz, hogy nemcsak a hazai, hanem a külföldi levéltárügy területén megfelelő ismereteket és kapcsolatokat szerezzen. Mindezt mindig az első vonalbeli szakemberekkel kívánta megtenni. Amikor családi kapcsolatain keresztül sikerült kijutnia Nyugat-Európába, első dolga volt például a párizsi és a bázeli állami levéltárakat felkeresni. Az meg amolyan „*konczsándoros*” húzás volt, hogy minderről nem felejtette el részletesen tájékoztatni a hazai világi és egyházi közvéleményt.¹⁹ Ha jól belegondolunk, a hatvanas évek végén csak kevés magyar levéltárosnak adatott meg ilyen lehetőség!

¹⁵ SRKlt. L.3/5. „Jelentések a levéltár munkájáról, 1966-1989”. 1966. 1. o.

¹⁶ Uo., Munkaterv a Tiszáninneni Református Egyházkerület Tudományos Gyűjteményei Levéltára részére az 1966. évre. 1. o.

¹⁷ Uo. 1967. 2. o.

¹⁸ Hörcsik Richárd: A Tiszáninneni Református Egyházkerület Tudományos Gyűjteményei Levéltárának története (1531-1966), Különlenyomat a Borsodi Levéltári Évkönyv V. számából, 452. o.

¹⁹ Koncz Sándor: Levéltári tapasztaltok Párizsban, Nizzában, Bázisban. Református Egyház XXI. évf. 10. szám, 1969. október, 218-219. o.; Uő: Látogatás a Bázeli Levéltárban. Levéltéri Szemle, 19. évf. 1969. 3. szám, 793-794. o.

Szakmai felkészültségét számos egyházi levéltáros konferencián bizonyította.²⁰ 1968-tól kezdve nemcsak részt vett, hanem aktívan fel is szólalt és kvázi kiselőadásokat tartott ezeken a konferenciákon. Például az 1968-as esztendőről szóló jelentésében a Berekfürdön tartott szakmai konferenciáról megjegyzi: „... mivel a levéltárosok és levéltári előadók számára is szükségletet elégitett ki, kívánatos lenne időnkénti folytatása. Számomra kiemelten azért is haszonnal járt, mert *késői hivatású levéltáros vagyok*. A szaktanfolyam hangsúlyozottan felhívta a figyelmet arra, ami természetes is, hogy munkatervünk és munkamenetünk mellőzhetetlenül szerves része: a szakterületen – a levéltárin – való folyamatos önképzés. A rendelkezésre álló szakirodalom, mindenekelőtt a Levéltári Szemle ennek első rendű eszköze.”²¹ Ezzel egyébként nemcsak a közegyházi, hanem az állami levéltárosok körében is elismerést váltott ki. Jelzi ezt még a pataki levéltárban megfordult állami és egyházi szakemberek nagy száma, amit éves jelentéseiben mindig igyekezett megemlíteni!²²

Végül vessünk egy pillantást magára a helyre, a levéltárra, ahová megérkezett Koncz Sándor és folytatta levéltárosi működését, az 1966. február 14-én készült tájékoztatója szerint.²³ A levéltár a kollégiumi főépület jobb szárnyán helyezkedett el, a földszinti keresztfolyosóján lévő három raktári és egy dolgozó helyiségében, amiket zárt folyosó kötött össze. A dolgozó helységben volt a kézikönyvtár és különféle jegyzőkönyvek valamint a régi és a most megjelenő folyóiratok, levéltári szakközlemények, stb. Az első raktárhelyiségben az egyházkerületi, a másodikban a kollégiumi és a harmadikban az egyházmegyei, egyházközségi és magánlevéltárak iratanyagai találhatóak. Ekkor a levéltárban már 600 folyóméter anyag volt letéve, amiből mintegy 400 folyóméter volt rendezve. A gyűjtés, a rendezés és a kutató szolgálat részére Koncz Sándoron kívül még egy munkatárs, Kuli János állt rendelkezésre. Napi 8 órában, kivéve a nyári hónapokat, amikor csak délelőtt álltak a kutatók rendelkezésére.

4. Koncz Sándor helye a Magyarországi Református Egyház levéltári rendszerében

Koncz Sándor hamar felnőtt levéltárosi feladatai minél tökéletesebb ellátásához. Talán akkor járunk el helyesen ennek értékélésében, ha összehasonlítjuk más egyházi levéltárosok és levéltárak helyzetével, illetve ha felmérjük a Magyarországi Református Egyház /MORE/ levéltárügyét, a múlt század 70-es éveiben, milyen képet festett! Tudniillik, ebben a szakmai közegben még inkább felértékelődik Koncz Sándor levéltárosi munkássága.

Koncz Sándor 1966-ban kezdte meg levéltárosi működését. Nagyjából erre az időre esik a református egyház levéltárügye megújulásának a kezdete.²⁴ Az állam részéről a fejlődés lendületét az 1969. évi 27. törvény teremtette meg, amikor is az egyházi levéltárakat

²⁰ Koncz Sándor: Egyházi levéltárosok tanfolyama. Reformátusok Lapja, XIV. évf. 28. szám, július 12.4. o. Uő: Egyházi levéltárosok szakmai továbbképzése. Református Egyház, XXVII. évf., 8. szám, 175. o.

²¹ SRKLT. L.3/5. „Jelentések a levéltár munkájáról, 1966-1989”.1968. 1. o.

²² Például az 1969-es jelentésében említi, hogy Fock Jenő a minisztertanács elnöke, vagy Prantner József az ÁEH elnökhelyettese is látogatást tett a pataki levéltárban. /1969-es jelentés, 3. o./

²³ SRKLT. L.3/5. „Jelentések a levéltár munkájáról, 1966-1989”.1966. Jelzése: 86/1967.

²⁴ Lásd erre vonatkozóan, Hörcsik Richárd: A Magyarországi Református Egyház levéltárainak helyzete és feladatai. Református Egyház, XXXV. évf. 11. szám, 1983. november hó, 246-250. o.

szaklevéltárrá nyilvánították. Az egyház oldaláról pedig, az 1957-ben alakult Gyűjteményi Tanács erre az időre eső új tevékenysége hozta meg, miszerint több figyelmet fordított a levéltárak működésére. Két fontos célt tűzött maga elé: a levéltári fond jegyzék és az iratkezelési szabályzat elkészítését. Mindezek „lecsapódását” természetesen Sárospatakon is felfedezhetjük Koncz Sándor levéltárosi munkájában.

A református levéltár-ügy megújulásának másik jellemzője: az állami és egyházi szervek hathatós együttműködése volt. Azt is mondhatnánk, hogy ez a háború utáni „karanténba zárt” református levéltáraknak a társadalom felé „kinyitását” hozta magával. Ennek lehetőségét a kommunista állam kultúrpolitikájának a kvázi enyhülése teremtette meg. Az MSZMP KB Agitációs Propaganda Bizottsága 1969-ben azt állapította meg: „... alapvető elv, hogy az egyházi és a nemzeti kultúra érdekeit egyetemesen szolgáló gyűjtemények kezelésének, megóvásának, tudományos feldolgozásának és a közművelődés szolgálatába állításának feladatait az állami és az egyházi szervek *együttműködéssel, közös áldozatvállalással lássák el.*”²⁵

Erre a nyitásra a református egyház „teológiai elitjének” a válasza szintén pozitív volt. Felismerték azt, ez egy remek missziói lehetőség, amire korábban egyáltalán nem volt mód, hogy az évszázadok óta felhalmozott református szellemi tőke aktívan kifejtse pozitív hatását a társadalom egészében. Ebben a nyitásban sárospataki munkájával és példaadásával tevékenyen vette ki részét Koncz Sándor is. Az együttműködés ilyen formája bizony jelentős szakmai fejlődést hozott a református egyház levéltár ügyében. Ezt tapasztalta 1976-ban Veres Miklós minisztériumi főelőadó is, aki szerint, „az egyházi levéltárak, mint országos értékű szaklevéltárak megtalálták a helyüket a szocialista kultúrpolitikában.” Ez az állam részéről egyfajta szakmai elismerést jelentett az egyházi levéltárak és levéltárosok számára!

Ha történelmi párhuzamot kellene találnom, akkor az 1972-ben létrehozott Doktorok Kollégiuma (DC) megalakulását említeném, ahol is egy ehhez hasonló folyamat játszódott le.²⁶ Történetesen a Doktorok Kollégiuma főtítkára, Makkai László, aki jó barátja és bizonyos mértékig sorstársa volt Koncz Sándornak, ezt a *nyitást* tűzte a grémium zászlajára. Hosszas előkészületek után, a hatalom megenyhült kultúrpolitikájának köszönhetően is, lehetőség nyílt a református egyházban folyó egyháztörténeti munkának az „*egyenrangúsírására*” a magyar történelemtudomány egészében. Míg Makkai László tehát a történelemtudomány területén végezte ezt a sziszifuszi munkát, addig Koncz Sándor a református levéltárügy egyenrangúsírása érdekében tette mindezt.

Koncz Sándor ebben is úttörő munkát végzett. Noha nem volt a klasszikus értelemben egyetemi-levéltárosi végzettsége, mégis személye egyfajta elismerést váltott ki mint „kései levéltáros” a világi és egyházi kollégái között. Egyike volt azoknak, aki „... fellendítette a református szaklevéltárak életében kevésbé ismert „*levéltári közművelődési*” munkát.”²⁷ A sárospataki levéltárat bekapcsolta a táj, a régió és az ország tudományos vérkeringésébe.

²⁵ Uo. 247. o.

²⁶ Lásd erre vonatkozóan: Hörcsik Richárd: A Doktorok Kollégiuma megalakulásának rövid áttekintése. Collegium Doctorum, I. évf. 1. szám. 2005. augusztus, 8-15. o.

²⁷ Hörcsik Richárd: A Tiszáninneni Református Egyházkerület Tudományos Gyűjteményei Levéltárának története (1531-1966), Különlenyomat a Borsodi Levéltári Évkönyv V. számából, 463. o.

Az ez a fajta *új szemlélet* kiválóan tükröződik Koncz Sándor éves jelentéseiben is.²⁸ Tudniillik mindig precízen kitért a levéltári anyag feldolgozására vagy a kutatószolgálat bemutatására illetve a közművelődési munka részletes ismertetésére. Koncz Sándor 16 éves levéltári munkájának igen fontos eredménye, hogy „*kinyitotta*” a levéltárat az egyházi és világi kutatók előtt. Merőben szakított elődje „*a kutató az egy nyűg*”- szemléletével.” Igazgatása alatt megtöbbszörözött a kutatók száma. Segítségével évente több tudományos dolgozat készült és cikkek tucatjait írták a kutatók”- írta megemlékező jelentésében utódja 1983-ban.²⁹

5. A levéltár szakmai vezetése

Koncz Sándor alapos helyi és országos szakmai tájékozódásának is köszönhetően fogott a levéltár szakmai irányításához. Jelentései sorából kiemelkedik az 1969-es esztendő, amikor is megszületett az 1969. évi 27-es törvény a levéltári anyag védelméről és a levéltárakról, valamint ennek végrehatási utasítása a 30/1969. számú kormányrendelet. Koncz Sándor nem véletlenül jegyzi meg: ez volt „az év legjelentősebb eseménye levéltárunkra nézve is.”³⁰ Ennek értelmében a pataki levéltár új besorolást kapott, s „mint illetékességi gyűjtőkörrel kialakult és rendelkező levéltárnak, szaklevéltárként, tudományos intézményként kell működnie.”³¹

Az első igazán látható jele ennek a pataki levéltár életében is megjelent. Koncz Sándor számára ezért nem volt kérdés, hogy a rákövetkező évben elkészítse, a levéltár *fond jegyzékét*. *Ez bizony eléggé alapos és egyben megerőltető munkát igényelt*. Még akkor is, ha ehhez a Levéltári Igazgatóság „*Útmutató az egyházi levéltárak fond jegyzékének elkészítéséhez*” című litografált kiadványt bocsátott rendelkezésükre. 1970. december 15-én terjesztette fel Koncz Sándor a Református Gyűjteményi Tanácshoz, további intézkedés végett. Erről így ír: „a fond jegyzék elkészítésével megtörtént az anyag egységes szinten való számbavétele. Belőle levéltárunk egészéről, történeti kialakulásáról, mostani létrejöttének körülményeiről a kutatók tájékoztatása a legszükségesebb köztudomású lehet. Mint tudományos intézményként működő szaklevéltár a felé forduló igényeknek jobban rendelkezésre állhat.”³²

Tény és való, hogy a levéltár több évszázados, de leginkább a legújabb kori történetében az 1970-ben elkészített *fond jegyzék* történelmi jelentőséggel bírt. Ezzel az intézmény felzárkózott az országos szaklevéltárak sorához, a többi református levéltárral egyetemben. A református egyház végül is 1976-ban jelentette meg az egységes *fond jegyzékét*.³³ Ez alapvető feltétele volt a kutatószolgálat kibővítésének, ami a következő években a levéltárban megforduló kutatói létszám nagyarányú növekedésében is tapasztalható volt.

²⁸, 1966- SRKlt. L.3/5. „Jelentések a levéltár munkájáról 1989”.

²⁹ Uo. 1983.

³⁰ Uo. 1969. 1-2. o.

³¹ Uo. 1. o.

³² Uo. 1970. 3. o.

³³ A Magyarországi Református Egyház levéltári anyagának *fond jegyzéke*. Benne A Tiszáninneri Református Egyházkerület Levéltár *fond jegyzéke*, Budapest, 1976. 161-208 .o.

A következő 1971-es esztendőben jelent meg a *Levéltárak Ügyviteli Szabályzata* /a LÜSZ/, ami szintén sokat jelentett, „az egyházi szaklevéltári hálózat igazgatási feladatokat is ellátó tudományos intézményként történő működése fokozottabb tudatosítására és kiépítésére”- fogalmazott Koncz Sándor.³⁴ Ennek alapján már nem egyházkerületi levéltáros, hanem levéltár igazgatói besorolást kapott Koncz Sándor.

A pataki levéltár és természetesen Koncz Sándor levéltári munkáját az előbb említett Szabályzat határozta meg. „Ezeket természetesen tevékenységünkre mértékadónak tartjuk”- fogalmaz az igazgató.³⁵ Első rendű feladatnak a levéltári adminisztráció ellátását, a kutatók, érdeklődők, látogatók kiszolgálását tartotta. Majd az „igazgatás, az anyag fizikai állapotának óvása, szaktájékoztatóm, levéltári továbbképzésem, erőmhöz és az alkalmakhoz mérten tudományos fejlesztésem, stb.” következett.³⁶ Mivel 1966 nyaráig Kuli János levéltáros volt segítségére és 1967-től 1970-ig pedig Király László lelképásztor, utána egyedül kellett minden feladatot elvégeznie, igyekezett szóvá tenni feletteseinek a „csaknem 60 éves életkorától függő adottságaiból” következő nehézségeket. Vagyis a munka precízebb és folyamatos elvégzése miatt munkatársakat keresett. Mindez 1979-től vált lehetővé, amikor is Hörcsik Richárd exmisszus segédlelkésként osztották be munkatársaként a levéltárba.³⁷

Újabb szakmai előrelépés történt 1971-től, amikor is *elkezdődött a kint lévő, az egyházközségek őrizetében található levéltári anyagokról szóló jegyzékek begyűjtése* (csomó, kötet, füzet, doboz, stb.). Ez rengetek problémát okozott egyrészt az egyházközségeknél, másrészt a beérkezett anyag rendszerezésénél. „Úgy látszik – fogalmazza meg kritikáját Koncz Sándor, - e tárgyban több konzultációra lett volna szükség, történetesen egyházkerületi, egyházmegyei lelkészértekezleteken, vagy más formában. Azokon... ahol megfordultam, minden esetben igyekeztem közösségi, vagy egyénekhez szóló felvilágosítással szolgálni.”³⁸ Éppen ezért az erről az anyagról készülendő fond jegyzék elkészítése, a beküldött jelentések egy részének a hasznavehetetlensége miatt áttolódott a következő évekre.

Koncz Sándor az előbb említett országos szintű állami és egyházi szabályozást elfogadta. Sőt, többször élt azok korrigálásával, mint jobbító szándék. Éppen ezért sürgette az országos levéltári intézkedések lebontását református levéltáraink viszonylatában! Látta azt, hogy ezek az intézkedések a református levéltárügy színvonalának elengedhetetlen növekedési alapfeltételei.

Állandó munkaértekezleteket sürgetett. Ugyanis, ahogyan fogalmaz: „Mostani gyakorlatunk ugyanis lehet jó. Lehet olyan, hogy úgy csináljuk, ahogyan tudjuk. Ahogyan elődeinktől átvettük. Tudatosítanunk kell azonban azt, hogy az egyházi szaklevéltár, a református egyházi szaklevéltári hálózat levéltári anyagot őrző tudományos intézmény, melynek bizonyos igazgatási feladatok ellátására jogköre van.”³⁹

³⁴ SRKLT. L.3/5. „Jelentések a levéltár munkájáról 1989” 1971. 2. o.

³⁵ Uo. Az 1972.évi munkaterv, 2-3. o.

³⁶ Uo. 2. o.

³⁷ SRKLT. L.3/5. „Jelentések a levéltár munkájáról 1989” 1979. 3. o.

³⁸ Uo. 1971., 5. o.

³⁹ Uo. Az 1972.évi munkaterv, 5. o.

Koncz Sándor a hetvenes évek végére nemcsak átlátta a református levéltár-ügy egészét, hanem előre is tudott tervezni. Patakon olyan intézkedéseket vezetett be, például az éves munkatervék összeállításakor, amik terjedelmében ugyan eltörpültek, de elveiben megegyeztek mondjuk a nagy állami gyűjtőlevéltárakéval. Ezzel egy újabb, un. *levéltár igazgatói arca* mutatkozott meg Koncz Sándornak. Úgy is fogalmazhatnánk, hogy ezzel Koncz Sándor bármelyik állami szaklevéltárban megállta volna a helyét.

7. Kutatószolgálat és közművelődés

Ez az a két terület, ahol ismételten megmutatkozott Koncz Sándor rátermettsége és levéltárosi „őstehetsége”. Amikor elkezdte pataki munkáját 79 kutató fordult meg, 179 kutató napot töltvén a levéltárban. Ez a korábbi gyakorlatnak megfelelő volt. Koncz Sándor ideérkezésével azonban ez a trend megfordult. Már 1967-ben 121 kutató, 1970-ben 189, 1978-ban már 266 kutató illetve látogatót regisztráltak, halála évében 497-re rúgott ez a szám.

Mi volt ennek a titka? Hiszen bármelyik vidéki szaklevéltár megirigyelte volna ezt a kutatói létszámnövekedést. Külső körülményként meg kell említeni a vonatkozó levéltári törvény illetve rendelet megszületését és a Levéltári Ügyviteli Szabályzat megjelenését. Mindehhez hozzájárult a fond jegyzék elkészítése és a raktár jegyzékek folyamatos frissítése. De mindehhez kellett Koncz Sándor tudatos levéltár igazgatói filozófiája. Mindent a legnagyobb nyilvánosság bevonásával kell végezni. Ki kell nyitni a levéltár ajtaját a lelkipásztorok, a gimnazisták, a helytörténeti kutatók és értelmiségiek előtt. Mert csak így lehet teljesíteni azt az évszázados küldetést, ami ugyan a Kollégium 1952-es szétverésével megkopott, hogy tudniillik Sárospatak a felső-magyarországi térség szellemi központja, - egyházasan fogalmazva: a Tiszáninneri Református Egyházkerület lelki édesanyja - aki összegyűjti, majd táplálja, és végül kibocsátja a diákokat, a hallgatókat, a tanítókat, lelkészeket, stb. 1952 után a Kollégium romjain megmaradt jogutód, a Tudományos Gyűjtemények tovább folytatta ezt a missziót. Természetesen megváltozott és sokkal szerényebb körülmények között.

Koncz Sándor pataki levéltárosi munkája ezt a missziót volt hivatva erősíteni. Annál is inkább, mivel 17 éves működése során a levéltárát nívójában felhozta a legismertebb és leglátogatottabb gyűjteményi egység, a Nagykönyvtár és a Múzeum szintjére. Történelmi párhuzamként adódik a Kollégium két világháború közötti „nagy csapatának”, azaz tanári karának a működése (Újszászy Kálmán, Nagy Barna, Szabó Zoltán, stb.) szellemi központtá varázsolta Patakot. Mindezt szétverte a kommunizmus.

De a poraiból újjáéledő Phönix módjára, hasonló nagy csapat jött össze az 1970-es évektől, a Kollégium jogutódja, a Tudományos Gyűjtemények intézményeiben is: Újszászy, Czegle, Szentimrei, Takács Béla és természetesen Koncz Sándor. Ők voltak azok, akik tudományos és kulturális tényezővé tették a pataki gyűjteményeket. Sem Debrecenben, sem Miskolcon sem az észak-kelet magyarországi részek értelmiségiek között aligha született meg egy protestáns történelmi tárgyú dolgozat, disszertáció, könyv stb., hogy a szerzője ne járt volna Sárospatakon, ne konzultált volna Koncz Sándorral vagy éppen Újszászy Kálmánnal. Bájosan említi egyik jelentésében, hogy „a levéltár gyülekezet- és helytörténetekhez, egyetemi,

főiskolai szakdolgozatokhoz, tudományos fokozatok elnyerésének előmunkálataihoz, készülő cikkek, tanulmányos, stb. megírásához, családkutatásához készségesen” álltam rendelkezésre. „– Mindig sajnálom, ha keresett anyaghoz nem áll módomban segítséget nyújtani.”⁴⁰

Hogy miért emelkedett ilyen nagy számra a levéltárba látogatók száma? Hát többek között Koncz Sándor miatt. Tanácsával tucat számra születtek dolgozatok, disszertációk. Sok száz tanítvány kereste fel baráti vagy szakmai beszélgetésre például lelkeszertekezetek alkalmával. De ennél több is történt! Tudniillik Koncz Sándor és gyűjteményi vezető munkatársai élő, lét lábón járó, élő szimbólumai, vagy inkább reménységei voltak: a pataki Kollégium majdani, valamikori újjáéledésének. (Tudom, mert közelről volt alkalmam mindezt megtapasztalni, mint a levéltár legfiatalabb munkatársa 1979-től a rendszerváltozás időszakáig).

Nem véletlenül az 1981-es 450. éves jubileumi esztendő alkalmával 602 regisztrált látogató, 360 kutató napot eltöltő érkezik a levéltárba!⁴¹

Koncz Sándor rendkívül fontosnak tartotta a levéltáraknak a közművelődésben betöltött szerepét. Jól rávilágít erre egy 1975-ben készült cikke, amiben kifejti ezzel kapcsolatos véleményét. „A kultúra, a hozzá tartozó terület jelentős része – a levéltári munka. Társadalmunk kulturális programjának szerves alkotó eleme a levéltárak fejlesztése, tudományos értékének kiemelése, felemelkedés a „provincializmusból”. A levéltár nem csak „szervezeti rendszeren belüli technikai kérdés”, hanem annak „társadalmi és távlati kulturális felelőssége „van. Ilyenné teszi az közműveltségi szerep, mely alkotó képességével társadalmat alakító erővé válik.”

Ami az egyházi levéltárakat illeti, azok „elválaszthatatlanul beilleszkednek az egyetemes magyar művelődésbe. Egyházi levéltáraink becse, kulturális öröksége felmérhetetlen.” Eddigi kutatói, levéltárosi tapasztalatai alapján számba veszi az ott őrzött anyag felbecsülhetetlen tudományos és forrásértékét, mert „az egyetemes, nemzeti, egyházi, hely-, társadalom-, település-, gazdaság-, betegség-, iskolatörténet, a társadalmi rétegződés, szociográfia, tanuló létszám, vallási megoszlás, nyelvészet, néprajz, korábbi népszámlálások stb. adataival és még számos kötődésével a múlt tanulságainak olyan felmérése, mely nélkül a jövő érdekében lehetetlen az eligazodás a jelenben.”⁴²

A közművelődési fejezetben meg kell még említeni Koncz Sándornak azon tevékenységeit is, amik nem tartoztak szorosan a levéltári munkájához. Bár ő mindig természetesnek vette, hogy külön megbízatásokat illetve meghívásokat kapott tudományos konferenciákra, különböző gyülekezeti szolgálatokra. Például az 1970-ben készült éves levéltári jelentése szerint, az egyházkerületi levéltár szolgálatában eltöltött öt esztendő alatt 766 szolgálata volt, mely évi átlagban 153. „Igen csekély kivétellel vasár- és ünnepnapra esett. Természetesen leggyakrabban ezeken a napokon „zsúfoltan” jelentkeztek a szolgálatok: több esik egy-egy napra.”⁴³

⁴⁰ SRKlt. L.3/5. „Jelentések a levéltár munkájáról 1989”, 1970. 5. o.

⁴¹ SRKlt. L.3/5. „Jelentések a levéltár munkájáról 1989” Az 1981-es évről.

⁴² Egyházi levéltárosok szakmai továbbképzése. Református Egyház, XXVII. évf., 8. szám, 175. o.

⁴³ SRKlt. L.3/5. „Jelentések a levéltár munkájáról 1989”, 1970. 9. o.

Jelentéseiben minden évben említést tesz ezekről a külön megbízatásokról. Szinte nem múlt el olyan esztendő, hogy ne kapott volna felkérést a Zsinat Lelkészi Elnökétől vagy elnökségétől, a Gyűjteményi Tanácstól, stb. Például 1970-ben az új bibliafordítás egyes bibliai könyveinek revideálásában működött közre. 1971-ben a Zsinat tudományos munkatársaként, teológiai tanári minőségében, a zsinat lelkesi elnökének irányítása alatt, az istentisztelet problematikáján dolgozott.⁴⁴ Az 1981-es jubileumi Kollégium kötetben jelentős tanulmány megírására kéri fel az egyházkerület. 1982-ben Bartha Tibor zsinati lelkesi elnök döntése alapján az előző évek Bibliai Kommentár sorozata egyes könyveit, az istentiszteleti rendtartás előmunkálatait lektorálta.⁴⁵ Vég nélkül lehetne sorolni ezeket a „külön munkáit”. Mindez azt mutatja, bármennyire is volt személye a pártállamban „osztályellenség” illetve a közegyházban tartalék lángra tett professzor, sem itt, sem ott nem tudták nélkülözni szakértelmét!

Egy biztos, levéltár igazgatói munkájának szerves részeként tekintette a világi és egyházi lapokban történt publikálását is. Fia, Koncz Gábor által 2000-ben összeállított bibliográfiai jegyzéke jól mutatja azt az igen nagyszámú publikációit, amit ez idő alatt írt.⁴⁶ A Theológia Szemle, a Református Egyház és a Reformátusok Lapja házi szerzői közé tartozott lassan. Valóban, 1966-tól, miután elfoglalta a sárospataki levéltár igazgatói székét, megszűnt a személyével kapcsolatos publikációs stop. Az ötvenes évek alatt az íróasztalában maradt tanulmányai rendre meg tudtak jelenni. Nem múlt el olyan év, hogy ne jelent volna meg legalább évi egy tucat publikációja.

8. Összegzés

Koncz Sándor, a „késői levéltáros” felnőtt ahhoz a munkához, amire korábbi életében nem is készült. Nemcsak *felnőtt*, hanem egyenesen *kinőtte* a múlt század 60-as, 70-es évek levéltárosi világ zárt kereteit. Második természetévé lett kései levéltárosi hivatása. Mi sem jelzi ezt jobban, mint az a tény: életének utolsó éveiben ő maga rendezte a saját levéltárát, azokat a dokumentumokat, amiket a rendkívül gazdag és szerteágazó életútja során összegyűjtött. „Levéltárosi érzéke” még arra is kiterjedt, hogy a nagy előd, Zsoldos Benő által a 20. század első felében készült törzskönyvbe bevezesse életének és családjának általa rendezett dokumentumait. Ahol Zsoldos Benő 1919-ben abbahagyta, Koncz Sándor 1982-ben folytatta, a „D.CXLVII, 85.357-es jelzéssel.

Mi ez, ha nem levéltárosi östehetség? Akinek még arra is volt figyelme és szakértelme, hogy az utókor számára rendszerezze saját életművét! Koncz Sándor ebben is az utókornak magasra tette a mércét!

⁴⁴ Uo. 1971. 8. o.

⁴⁵ Lásd ezek felsorolását is: SRKNkt. Kt.d. 7350. Koncz Sándor: A sárospataki református egyházi levéltárban lévő kézirataim jegyzéke, 7. o., Valamint: SRKNkt. Kt.d. 7352. Jegyzék, Koncz Sándor dolgozatai a sárospataki8 Nagykönyvtár Kézirattárában. 1-12. o.

⁴⁶ Koncz Gábor: Dr. Koncz Sándor 1913-1983. Életrajzi vázlat és bibliográfia. Kézirat gyanánt. Bp., 2000. SRKNt. Kézirattára, Kt.d.41.896.

Hörsik Richárd, CSc, Dr. habil.
Tanszékvezető egyetemi tanár (DRHE),